

УДК 930.1:94(477.8)

Гуменюк Т. І.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Івано–Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького (Україна, Івано–Франківськ), gumenjuk-tetjana@rambler.ru

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ (ЗАХІДНІ ОБЛАСТІ УРСР)

Проаналізовано процес впровадження ідеологічних партійних постанов в усі галузі історичної науки, становище історичної науки в умовах ідеологізації наукового життя, визначено суспільно–політичні умови діяльності осередків суспільних наук Академії наук УРСР, гуманітарних кафедр вищих навчальних закладів у західних областях УРСР, критично проаналізовано проблематику досліджень історичних наук.

Ключові слова: радянський режим, історична наука, ідеологічний диктат, західні області УРСР, Інститут суспільних наук АН УРСР.

Розвиваючись у нелегких умовах перехідного періоду, українська історична наука здобула нові горизонти, адже вперше за багато десятиріч вчені дістали можливість працювати без втручання ідеологічних наглядачів. В останні десятиліття з'явилися не тільки нові підходи до вивчення історії, а й виникло уявлення про те, що минуле можна нескінченно інтерпретувати.

У повоєнний період історичній науці та її представникам довелося зазнати безпрецедентних випробувань на міцність внаслідок ідеологічного протистояння в умовах тоталітарного режиму. Заохочення або ж примусовість дослідження проблем сучасності, включаючи суспільно–політичні процеси, за умов відсутності свободи творчості, обмеженості доступу до архівних матеріалів, створювала перешкоди радянським науковцям нагромаджувати і об'єктивно оцінювати джерельні свідчення, правдиво відтворювати історичну дійсність. З марксистсько–ленінської точки зору розвиток історичної науки представляв собою не що інше, як боротьбу спочатку за формулювання марксизмом об'єктивних законів розвитку людства, а потім за їх утвердження і відстоювання від посягань буржуазної і ревізійністської думки. Історична наука і ідеологічна боротьба в марксизмі–ленінізмі вважалися невідривними одна від одної. Це передбачало, що будь–який погляд на історію є обумовленим класовими інтересами, а з другого боку, будь–яка класова ідеологія базується на сучасних її здобутках історичної науки [7, с. 26–27].

Серед спеціальних досліджень, присвячених становищу історичної науки у другій половині ХХ ст., звернімо увагу на праці сучасних науковців Я. Дашкевича, М. Коваля, С. Кульчицького, О. Ляпіної, В. Яремчука, О. Булгакової, В. Смоля, О. Уда, О. Яся [8; 9; 12; 17; 18; 25; 5; 24]. Історіографічні узагальнення сучасних авторів В. Коцура, А. Кузьменко, А. Коцура, С. Віднянського, В. Олянич розкрили науковий рівень доробку українських істориків, направили і тематичну спрямованість їх публікацій у повоєнний період [15; 16; 6; 21].

Метою дослідження є узагальнення суспільно–політичних умов функціонування академічних наукових установ регіону, вищих навчальних закладів, аналіз становища історичної науки в другій половині ХХ століття.

Ідейно–політичний та психологічний тиск на учених–істориків, як і суспільствознавців взагалі, набули форми зібрань при управлінні агітації та пропаганди ЦК КП(б) У, на яких підлеглі були змушені звітувати перед високим начальством, що розпікало підзвітних за найменші

провини [12, с. 15]. Особливо яскраво у цьому аспекті стала остання нарада істориків (квітень–травень 1947 року), у якій взяв участь Л. Каганович. Перший секретар ЦК КП(б) України «збагатив» історіографію своїми спостереженнями щодо, як він висловився, «серйозних упущень на історичному фронті і корінних помилок в історії України» [12, с. 18]. Особливе занепокоєння керівників викликали справи у західноукраїнському регіоні, зокрема, негативне ставлення місцевої інтелігенції до радянської влади з її «новаціями», підтримка населенням повстанської боротьби, очоленої ОУН(б) [12, с. 20–21]. За вказівкою ЦК КП(б)У, 1946 року Львівський обком партії організував кілька розширених пленарних засідань кафедри історії України місцевого університету, на яких було обговорено ставлення істориків до М. Грушевського та до його школи. Мета цього заходу – змусити старих львівських істориків привселюдно каятися за свої «відсталі» переконання. Особливий тиск був на провідного західноукраїнського історика І. Крип'якевича [12, с. 22]. Як бачимо, в основу тогочасних наукових розробок міцно увійшов марксизм–ленінізм в сталінській інтерпретації як методологічна основа всіх наук, насамперед суспільних.

Упродовж другої половини 40–х рр. із наукового вжитку доволі швидко витіснилися дефініції «історія України» чи «українська історія», яких заступило універсальне визначення – «історія Української РСР», що стало панівним до кінця 80–х років. Вплив радянського канону позначився і на формуванні тематичної структури досліджень: доба середньовіччя та ранньомодерні часи опинилися на узбіччі науково–організаційного процесу. Натомість домінували організаційні сегменти, пов'язані з вивченням робітничих та селянських рухів кінця ХІХ – початку ХХ ст., Жовтневої соціалістичної революції 1917 р. й громадянської війни, «соціалістичного та комуністичного будівництва» [24, с. 12].

Для утвердження офіційного бачення історії України важливе значення мали результати інспірованої владою в 1950–1952 рр. дискусії про взаємини між імперським Центром і національною периферією в дореволюційній Росії, яка відбувалася на тлі небувалого домінування великоросійської ідеї, що, починаючи з 1947 р., буквально заповонила суспільство, культуру і науку. В її ході остаточно утвердилася владна позиція щодо об'єктивного приєднання неросійських народів до Росії та національно–визвольних рухів, спрямованих проти російського панування [25, с. 35]. У сталінську добу в історичній науці виникла концепція давньоруської народності, яка з 1953–1954 рр. стає політично легітимною і науково визнаною, набуває статусу теорії. Відповідно до концепції, радянські історики розпочали трактувати конгломерат «руських племен» давньокиївського часу як єдину народність, а також як певну проміжну етноспільноту, відмінну від попередніх та майбутніх етнічних утворень східних слов'ян, як спільного предка росіян, білорусів і українців. 12 січня 1952 р. на засіданні комісії Політбюро ЦК КП(б) України по макету курсу «Історії УРСР» було відзначено: «Слід говорити не тільки про те, що в ІХ–ХІ ст. ... відбувається дальше зближення східних слов'янських племен, але й про те, що почався процес формування єдиної давньоруської народності» [2, арк. 27].

Зручною нагодою і, одночасно, приводом для оприлюднення напрацьованих під керівництвом «історичного фронту України» історіографічних директив

у вигляді стрункої системи стала підготовка до відзначення 300-річного ювілею Переяславської угоди. У Постанові Президії Академії наук Української РСР про відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією від 20 листопада 1953 р. вказано, щоб Відділи АН УРСР протягом січня–травня 1954 р. провели наукові сесії, засідання Вчених Рад установ АН УРСР, присвячені 300-річчю возз'єднання України з Росією. На цих ювілейних сесіях широко висвітлити плідотворну співдружність науки російського і українського народів, розвиток основних наукових досліджень, дружбу російських і українських вчених [3, арк. 137]. Надалі радянська влада насамперед толерувала російську історію, нехтувала державними здобутками і національними рисами українського народу. «Тези» 1954 р. з'явилися на тлі послаблення політики централізації, відмови від відверто репресивних методів «регулювання» національних відносин і водночас – успадкування ідейних (зокрема, історіографічних) підвалин пізньосталінської політики щодо України.

Партійні настанови щодо способів висвітлення історії України були реалізовані насамперед у підготовленій групою українських істориків (головним чином – співробітників Інституту історії України АН УРСР і під егідою цієї установи) в кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. під пильним «більшовицьким керівництвом, наглядом та допомогою» узагальнюючій праці, що побачила світ під назвою «Історія Української РСР». Така назва мала ілюструвати, ніби кульмінацією українського історичного процесу стала Радянська Україна, надалі вона стала канонічною. Перший том, у якому виклад «прототипу УРСР» доведено до «Лютневої буржуазно-демократичної революції» 1917 р., було підписано до друку в кінці грудня 1953 р. Другий том було опубліковано в січні 1956 р., тобто ще до XX з'їзду КПРС. Після прийняття спеціального рішення ЦК КПУ в 1955 р. побачило світ друге, виправлене і доповнене видання першого тому [25, с. 52–53].

Для гуманітарії постійною була вимога збільшувати питому вагу тематики, «актуальної з точки зору комуністичного будівництва». Я. Ісаєвич констатував: в партійних органах були і фанатичні прихильники жорсткої лінії, і байдужі виконавці, і «приховані патріоти», і просто об'єктивні особи, які крізь пальці дивилися на маскування наукових тем ідеологізованими назвами і обгрунтуваннями. Нам відомі випадки, коли окремі працівники апарату ЦК КПУ намагалися загальмувати репресивні акції, які розкручувалися ретельними виконавцями ухвал московського і київського ЦК [11, с. 9].

Процеси радянської лібералізації другої половини 1950-х рр. на теренах української соціогуманітаристики, особливо на ниві історіописання, ширитимуться дещо пізніше, ніж у російській історичній науці. Думки деяких дослідників про те, що хрущовська десталінізація майже одразу відкрила простір для переписування «національних історій» у радянській історіографії видаються надто схематичними, позаяк не враховують тодішніх політичних обставин та соціокультурних передумов академічного життя в радянській Україні [24, с. 14].

Оскільки важливим завданням, яке поставив перед радянськими істориками XX з'їзд, була підготовка синтетичних праць з історії «післяжовтневого» періоду та «марксистського підручника з історії партії, в котрому б узагальнювався всесвітньо-історичний досвід боротьби за комунізм і в котрому виклад було б доведено до наших

днів», вже незабаром були підготовлені колективні офіційні син тези, які розглядалися як підручники для вищої школи – «История СССР. Эпоха социализма (1917–1957)» (М., 1957) та «История Коммунистической партии Советского Союза» (М., 1959), що давали орієнтири історикам радянської доби стосовно підходів до її висвітлення. У хрущовські часи в офіційному образі історії здобула «наукове» обгрунтування і утвердилася ідея про пріоритетність історії сучасності над більш хронологічно віддаленими етапами. У даному випадку варто підкреслити, що в хрущовський період взагалі було понижено статус суспільних наук і запанували технократизм, лінія на практицизм [25, с. 68–69].

27–31 травня 1958 р. в Києві відбулася наукова сесія в питаннях розвитку гуманітарних наук в УРСР, скликана Президією АН УРСР, Міністерством вищої освіти, Міністерством освіти й Міністерством культури УРСР. В рамках наукової сесії працювала й секція історії (19–30 травня), роботу якої відкрив доповіддю «Стан і перспективи розвитку історичної науки в Українській РСР» директор Інституту історії АН УРСР О. Касименко. Водночас, наголосивши на нагальній потребі виконати прожектерське «директивне завдання» щодо створення нашвидкуруч багатотомної радянської версії вітчизняної історії, І. Крип'якевич акцентував увагу присутніх на необхідності забезпечити цей та інші дослідницькі проекти належною науковою інфраструктурою шляхом піднесення рівня допоміжних історичних дисциплін [23, с. 477].

У кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. здійснено конкретні кроки, які забезпечували спрямування істориків УРСР на дослідження насамперед «досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва». У липні 1959 р. відбулася нарада в ЦК КПУ, яка поставила перед ними завдання здійснити «поворот до проблем сучасності, які диктуються інтересами розгорнутого комуністичного будівництва». Нові приписи «директивних органів» з'явилися в 1960 р. Тоді було прийнято постанову ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» та її український «дублікат» – постанову ЦК КПУ «Про стан ідеологічної роботи на Україні та заходи з її поліпшення». В останній містилися заклики «деяким науковим працівникам, які досі не подолали елементів догматизму, досліджують проблеми, які застаріли і втратили актуальність, уникають творчої розробки проблем сучасності». Постанова зобов'язувала кафедри суспільних наук і науково-дослідні установи УРСР «спрямувати увагу на глибоке наукове дослідження і теоретичне узагальнення закономірностей переростання соціалізму в комунізм та інших проблем сучасності, створення ґрунтовних праць, які б теоретично озброювали наші кадри і допомагали їм практично вирішувати завдання комуністичного будівництва» [25, с. 70–71].

Масштабною була переорієнтація історичної науки в УРСР у зв'язку з ідеологічним поворотом у національній політиці. Реалізація нового курсу у цьому питанні була забезпечена масштабною кадровою чисткою партійного і державного апарату республіки у 1972–1974 рр., посади відтоді надавалися відвертим прихильникам жорсткого централізму, а то й епігонам Москви. На середину 1970-х рр. було сформульовано засадничі підходи до висвітлення національної історії, тотожні політико-ідеологічному клімату в республіці, що встановився з приходом до влади нової владної «команди», а в узагальненнях з «історії

УРСР» та Компартії України їх було матеріалізовано. Варто підкреслити, що напрацьована на початку «доби В. Щербицького» ідеологічна лінія, у тому числі й постулати, що стосувалися української минушини, не зазнали серйозних коректив до настання горбачовської «перебудови». Проте й твердити про абсолютне заkostenіння офіційної історичної концепції навіть в обставинах стагнації та кризи радянської суспільно-політичної системи буде не зовсім точним [25, с. 383].

Одним із руйнівних наслідків ідеологічної «чистки» 1972–1973 рр. було зняття з видавничих планів підготовлених на той час до видання наукових досліджень. Серед найбільш важливих праць, публікацію яких було припинено, слід назвати монографію І. Крип'якевича «Галицько–Волинське Князівство», що готувалася до друку в Інституті суспільних наук АН УРСР, альбому філіграней та пов'язаного з ним дослідження історії українських папірень під назвою «Українські філіграні XVI–XX ст.» О. Мацока, низки збірок документів, підготовлених українськими архівістами, зокрема «Щоденника Олександра Кістяківського». У 1972 р. припинилася робота над багатомним корпусним виданням Архіву Коша Запорізької Січі. Трохи пізніше, у 1977 р., через визнання «політично шкідливою» інформації, що містилася у документах, які мали входити до археографічної публікації, було згорнуто роботу над збіркою «Кирило–Мефодіївське товариство». Показовим було зупинення на останній стадії в рік 100–річчя від дня народження М. Скрипника запланованого за постановою ЦК КПУ видання його вибраних творів [25, с. 396].

Вся історія людства у радянському суспільствознавстві тепер розглядалася як процес послідовної, об'єктивної, неминучої для всіх народів зміни п'яти суспільно-економічних формацій: первіснообщинної (первіснокомуністичної), рабовласницької, феодальної, капіталістичної, грядущої комуністичної. Комуністичний режим приваблювала обіцянка всесвітньої перемоги комунізму, і категорія «суспільно-економічна формація» (попри її численні недоліки, про які йтиметься далі) стала тим фундаментом, на якому в СРСР зводилася уся будівля офіційної методології історичної науки [14, с. 281].

Спеціальним компонентом структури історичних установ у Радянському Союзі були установи т.зв. «історико-партійної науки». Провідне місце в УРСР серед таких посад Інститут історії партії ЦК КПУ – філіал Інституту Маркса–Енгельса–Леніна–Сталіна при ЦК КПРС (таку назву він мав у 1953–1956 рр.), впродовж 1956–1974 рр. іменований Інститут історії партії ЦК КПУ – філіал Інституту марксизму–ленінізму при ЦК КПРС, а з 1974 до 1990 р. – Інститут історії партії при ЦК КПУ – філіал Інституту марксизму–ленінізму при ЦК КПРС. Цей Інститут мав своїм попередником т.зв. Всеукраїнський Істпарт (утв. в 1921 р.). Пріоритетним напрямком його діяльності було вивчення історії КПУ та радянського періоду історії України, а також переклад українською мовою творів «класиків марксизму–ленінізму» [25, с. 115–116].

Вже до середини серпня 1944 р. у Львові відновили діяльність відділи інститутів АН УРСР, а перше організаційне засідання відділу історії України відбулося в присутності директора Інституту історії України АН УРСР М. Петровського 31 липня, тобто через три дні після вступу радянських військ до галицької столиці. «В

основному склад наукових робітників установ Академії у Львові являє собою значну наукову силу», – констатувала комісія АН УРСР на чолі з керівником Відділу суспільних наук академіком М. Птухою, що в грудні 1944 р. спеціально вивчала стан науково-організаційної роботи у львівських академічних інституціях [20, с. 97–98]. В кінці липня 1944 р. розпочалося відновлення діяльності історичного факультету Львівського університету. Порівняно з довоєнним періодом, реформувались і виникли нові кафедри: історії стародавнього світу і археології (завідувач – І. Вейцківський), історії середніх віків (завідувач – М. Скорик, з 1945 р. – Д. Похилевич), історії УРСР (завідувач – І. Крип'якевич), історії народів СРСР (завідувач – В. Осечинський), історії південних і західних слов'ян (завідувач – М. Кордуба), історії нового часу (завідувач – І. Белякевич). Відновлений відділ Інституту історії України АН УРСР, що розмістився в кількох кімнатах за новою адресою – вул. Радянська, 26, почав свою роботу у складі чотирьох осіб (І. Крип'якевич, М. Кордуба – колишній професор Варшавського університету, що в роки німецької окупації перебрався до Львова), С. Білецький, І. Карпинець. Восени того ж року науковий штат відділу зріс до шести осіб (І. Крип'якевич (завідувач), І. Карпинець, М. Кордуба, Ф. Голійчук, О. Терлецький (старші наукові співробітники) та С. Білецький (молодший науковий співробітник). У серпні 1945 р. до них приєдналися кандидат історичних наук Іван Белякевич – ректор (жовтень 1944 – липень 1948 рр.) Львівського університету ім. І. Франка та декан історичного факультету і доцент кафедри України того ж вузу Володимир Горбатюк, що, очевидно, повинні були забезпечити відповідну ідейно-політичну толерантність у роботі відділу. Співробітниками відділу вже в 1944 р. було закінчено три теми, в тому числі й робота відомого українського історика І. Крип'якевича «Західні границі України. Історико-картографічний огляд». Протягом 1945–1946 рр. відділ працював над розробкою шести нових тем, серед яких було й дослідження згаданого І. Крип'якевича «Листи Богдана Хмельницького», виконання якої передбачало археографічну обробку та публікацію епістолярію гетьмана з укладанням до нього коментарів. Однак здійснити виконання запланованих тем співробітникам Львівського відділу не вдалося через його ліквідацію в середині 1946 р. у зв'язку з початком боротьби зі «школою М. С. Грушевського» [13, с. 101]. Протягом 1945–1946 рр. підрозділ кількісно зріс удвоє. У 1946 р. у відділі, який поповнили Іван Околот, Андрій Брагінець (філософ), Юліан Заяць (бібліограф), Іван Сойко, Степан Кміцикевич, налічувалося 13 співробітників, а відтак було забезпечено належний науковий потенціал для дослідження тих чи інших аспектів історії України. Більшість співробітників відділу мали радянські і зарубіжні наукові ступені і звання [20, с. 98–99].

Великий внесок у становлення історичної науки зробили учені Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) (тепер Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України). 21 лютого 1951 року на базі науково-дослідних установ Академії наук УРСР у Львові Рада міністрів СРСР таки створила Львівську філію Академії. У червні 1951 року почав свою діяльність Інститут суспільних наук АН УРСР, який об'єднав львівські відділи київських академічних установ – археології (завідувач відділу канд. істор. наук В. Довженок), етнографії і народної творчості

(канд. філол. наук О. Дей), мовознавства (професор І. Свенціцький), а також новостворені відділи – історії України (проф. Іван Крип'якевич, 1953–1962 рр. – директор Інституту), економіки (канд. економ. наук В. Огоновський), української літератури (академік М. Возняк) [22, с. 330]. У 1963 році академічна установа опинилася в системі Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти, перейшовши в підпорядкування Львівського державного університету імені Івана Франка. Однак лише у 1969 р. Інститут суспільних наук знову набув статусу академічного закладу [22, с. 331]. Оскільки Інститут суспільних наук не мав власної Спеціалізованої ученої ради, вихованці І. Крип'якевича на загал захищалися в Інституті історії АН УРСР у Києві.

До масових спроб осучаснення методологічного інструментарію наукових досліджень на зламі 80–90-х років в Інституті не дійшло, проте в цей час почався поступовий перехід від поверхової описовості до розробки глибинних процесів, що охоплюють всі пласти суспільно-політичного і духовного життя. Для більшості цей перехід відбувся природно й вільно, щоби́льше, вважаємо, що він повністю відповідав їхньому прагненню до розширення об'єкта досліджень. Втім, за порівняно короткий термін вирішити проблеми було практично неможливо. На цьому етапі відбувалося окреслення основних напрямів подальших наукових студій – висвітлення т.зв. «білих плям». Історики особливо активно розробляли проблеми національного відродження на українських землях ХІХ – початку ХХ ст., національно-визвольного руху ХХ ст. [19, с. 667].

Після звільнення Прикарпаття від фашистської окупації Станіславський учительський інститут (створений в березні 1940 р.) відновив роботу і 30 серпня 1944 р. на історичний факультет було прийнято 49 студентів. У перші повоєнні роки Міністерство освіти УРСР направило на роботу до Станіславського учительського інституту кандидати історичних наук, доцентів П. Денисовця, П. Руценка, М. Струмінського, викладачів М. Лизогуба, І. Побережного, Г. Січкаря, Н. Сафонову. Деканами факультету в той час були П. Денисовець, І. Побережний, Г. Січкаря, П. Руценка. Згодом викладачами факультету стали кандидати історичних наук, доценти В. Духніч, М. Кравець, М. Ксензенко, І. Червінкін–Корольов, а також І. Васюта, Ю. Патлажан та ін. [10, с. 6–7]. У 1969 р. історико-філологічний факультет перейменовано на історико-педагогічний, що обґрунтовувалося необхідністю підготовки не лише учителів історії, але й методистів виховної роботи. До 1968 р. існувала лише кафедра історії, в 1968 р. її реорганізовано в кафедри історії СРСР і УРСР та загальної історії. Посилення ідеологічного тиску тоталітарного режиму на процес підготовки фахівців-істориків призвело до створення у 1970 р. кафедри піонерської та комсомольської роботи [10, с. 7]. У 50–х – 80–х рр. деканами факультету були О. Лисенко, Ю. Патлажан, І. Червінкін–Корольов, В. Гуменюк, А. Крюков, І. Шумейко.

Рівень наукової кваліфікації продовжував зростати. У 1972 р. першим з викладачів факультету й Інституту І. Васюта захистив докторську дисертацію. З Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) на факультет прибули і отримали квартири доктори історичних наук, професори В. Грабовецький і Ю. Карпенко. Наприкінці 80–х років у складі викладачів факультету були 3 доктори

наук, професори, 17 кандидатів наук, доцентів [10, с. 8–9]. Колектив факультету встановив тісні наукові зв'язки з Інститутом історії АН УРСР (Київ), Інститутом суспільних наук АН УРСР (Львів). На історичних факультетах Київського університету імені Тараса Шевченка, Львівського університету імені Івана Франка, Київського педагогічного інституту імені Максима Горького прикарпатські історики проходили стажування, вивчали досвід наукової роботи.

У вересні 1944 р. розпочав роботу новий осередок науки – Кременецький державний учительський інститут (започаткований 12 квітня 1940 р.). 1944–1945 навчальний рік Інститут почав з чотирма викладачами, а на кінець того ж року Інститут мав штатних робітників кафедр 20, та, крім того по сумісництву (робітники середніх шкіл). Виконували обов'язки завідувачів кафедр ст. викладачі: У. Краглік (ректор у 1944–1950 рр.), О. Родзін (в.о. заст. директора), І. Козенко, Т. Крестинська А. Гастілович, О. Лисенко, О. Михайлюк (декан природничо-географічного факультету) [4, арк. 4]. Кафедра основ марксизму–ленінізму створена з 15 липня 1945 р. і складалася з трьох чоловік – керівника кафедри О. Родзіна, асистента О. Злочевської, лаборанта З. Кустовської. На початку квітня 1945 р. НАРКОМОС УРСР надіслав на допомогу ст. викладача «Основ марксизму–ленінізму» із Дніпропетровського університету Б. Матюшенко [4, арк. 13]. Кафедра історії складалася з двох працівників – завідувача кафедри У. Краглік та викладача Г. Бондар (яка була звільнена, бо «виявила свою слабу підготовку до роботи в Вищі») [4, арк. 16].

У Постанові Президії Академії наук Української РСР про стан виконання планів науково-дослідних робіт установами Відділу суспільних наук за перше півріччя 1953 р. від 14 серпня 1953 р. зазначено: хоча установи Відділу суспільних наук досягли певних позитивних наслідків у своїй науковій роботі, все ж стан виконання планів науково-дослідних робіт в частині інститутів (філософії, літератури, мовознавства) ще незадовільний. Інститут суспільних наук Львівського філіалу АН УРСР не зміг добитися ліквідації заборгованості по важливішій колективній темі «Горжество ленінсько-сталінської політики на Україні». В цьому Інституті є також відставання по темі: «Стан та перспективи розвитку місцевої і кооперативної промисловості в західних областях УРСР» у зв'язку з відкликанням одного з виконавців теми на іншу тимчасову роботу. Не завершено розробку теми «Образ Богдана Хмельницького в українській радянській літературі» у зв'язку з дорученням виконавцеві М. Вальо іншої роботи [3, арк. 79–80]. Надалі повідомлялось, що виконання державних планів наукових робіт та ліквідація заборгованості попередніх років є справою честі установ Відділу суспільних наук [3, арк. 80].

На початках «перебудови» траплялося, що науковці за інерцією ще оглядалися на традиційні ідеологічні схеми, сподіваючись, що вони ще придатні для творення об'єктивної реальності. Свідчення цього – низка індивідуальних і колективних монографій, виданих під грифом інституту наприкінці 80–х років. У них простежується брак навиків у сфері новітніх теоретико-методологічних підходів, упередженість до розмаїття думок. Так, монографія співробітників відділу історії соціалістичного будівництва Ю. Зайцева, В. Іськіва, В. Барана, Т. Галайчак, О. Луцького «Соціальна

активність робітничого класу Української РСР (70–80-ті роки)» (1988) написана на підставі великого масиву неопублікованих джерел, матеріалів соціологічних опитувань, зорієнтована на неупереджений аналіз форм і методів трудової, громадсько-політичної та культурно-пізнавальної діяльності робітників. Однак узагальнення були переважно тенденційними й заідеологізованими і загалом направлені на обґрунтування панівної концепції про «авангардну роль» робітничого класу у прискоренні соціально-економічного розвитку країни. Неодмінне бажання штучно вивести його в «гегемони» призводило до однобокого висвітлення досліджуваних явищ. Відтак монографія виявилася занадто ідеологізованою, що й визначило втрату до неї інтересу як наукового дослідження. Але треба визнати, що чимало узагальнень авторів, цілий пласт раніше не опублікованої інформації не втратили наукового значення й до сьогодні [19, с. 667].

Науково-дослідна робота установ Відділення історії, філософії і права АН УРСР на початку 1980-х рр. була підпорядкована завданням дальшого поглиблення розробок теоретичних і практичних проблем соціалістичного будівництва, висунених і обґрунтованих в рішеннях XXVI з'їзду КПРС, а також інших партійних і державних документів. У зв'язку із цим підготовлено і видано ряд фундаментальних праць з проблем історії СРСР (в тому числі історії Української РСР) і зарубіжних соціалістичних країн, історії світової культури, діалектичного і історичного матеріалізму. Згідно республіканського плану науково-дослідних робіт в галузі природничих і суспільних наук розроблялось 48 тем, в тому числі установами АН УРСР. Завершена розробка 27 тем, із них по плану важливих робіт 4 [1, с. 126].

Я. Ісаєвич констатував: в науковій діяльності гуманітарних інституцій темп і характер принципових зрушень залежав не так від політичної заангажованості частини науковців, як від питомої ваги вчених, які й раніше тією чи іншою мірою протистояли повній ідеологізації науки. До них досить швидко приєдналися і ті, які щиро прозріли, і ті, які за всіх умов були кон'юнктуристами. Перехід на національні позиції також і кон'юнктуристів став показником безповоротності поразки старої системи. На першому етапі приєднання таких людей до перебудови було одним із чинників краху відверто консервативних тенденцій, на подальшому – загальмувало процес принципового, а не декларативного оновлення науки [11, с. 14].

Радянський тоталітаризм суттєво обмежував творчий потенціал істориків, звужував історіографічний простір і диктував тематику досліджень суспільно-політичних процесів, що спричинило перекручування та спотворення історичної правди. Історична наука під тиском правлячого режиму перетворилася, окрім деяких винятків, на інструмент ідеологічної роботи та коментування його політики. Тематику досліджень, зокрема з питань суспільно-політичних процесів в УРСР повоєнного двадцятиріччя, їх ідейну спрямованість визначали замовлення директивних органів із заздальгид запроєктованими висновками та оцінками, що штучно обмежувало поле нових пошуків.

Список використаних джерел

1. Архів Президії НАН України: Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1981 году. – К.: Наукова думка, 1982. – 324 с.

2. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4520. – 88 арк.
3. Там само. – Оп.71. – Спр.73. – 181 арк.
4. Державний архів Тернопільської області. – Ф.21. – Оп.3. – Спр.8. – 44 арк.
5. Булгакова О. З історії розвитку історичної науки в Україні (кінець 1940-х – 1950-і рр.) / О. Булгакова // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України. – 2009. – Вип.15 (2). – С.322–331.
6. Віднянський С. В. Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні / С. В. Віднянський // УІЖ. – 2010. – №5. – С.166–179.
7. Головка В. В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст / В. В. Головка. – К., 2003. – 227 с.
8. Дашкевич Я. Дорогами української Кліо [про становище історичної науки в Україні] / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – Київ–Львів, 1996. – Вип.8. – С.54–64.
9. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференції / [за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича]. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львівське відділення, 1999. – С.88–141.
10. Інститут історії і політології: 70 років педагогічній, науковій й громадській діяльності / [під ред. професора М. Кугутяка]. – Івано-Франківськ: видавець Третяк І. Я., 2010. – 336 с.
11. Ісаєвич Я. Українська історична наука: організаційна структура і міжнародні контакти / Я. Ісаєвич // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми: [Коллективна монографія за ред. Л. Зашкільняка] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С.7–24.
12. Коваль М. В. Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 2002. – №1. – С.3–26.
13. Кондратенко О. Ю. Документальні архівні фонди НАН України як джерело вивчення основних напрямів наукових досліджень в інституті історії АН УРСР (1944–1956) / О. Ю. Кондратенко // Рукописна та наукова спадщина України. – 2007. – Вип.11. – С.99–109.
14. Косміна В. Г. Радянська методологія історії й офіційна ідеологія / В. Г. Косміна // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2004. – Вип. XVIII. – С.279–285.
15. Коцур В. П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр.: історіографія) / В. П. Коцур. – К.: Наукова думка, 1998. – 506 с.
16. Кузьменко А. В. Проблематика досліджень з історії України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / А. В. Кузьменко, А. П. Коцур, В. П. Коцур. – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 232 с.
17. Кульчицький С. Програма розвитку історичних досліджень в УРСР / С. Кульчицький, О. Ляпіна // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – №3. – С.159–178.
18. Кульчицький С. В. Історичні науки / С. В. Кульчицький // Історія української культури. У п'яти томах. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн.3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол.: Патон Б. С., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М.; ред. колегія: Жулинський М. Г., Бондар М. П., Суліма М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новиченко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Склярєнко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко С. І.]. – К.: Наукова думка, 2012. – С.7–23.
19. Луцький О. Інститут суспільних наук АН УРСР у другій половині 80-х – на початку 90-х років ХХ століття: пошуки нових орієнтирів / О. Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.23 / [гол. редколегія Микола Литвин]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – С.653–671.
20. Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації / О. Луцький // Історіографічні дослідження в Україні: 36. наук. пр. – 2012. – Вип.22. – С.85–114.
21. Олянич В. Радянська історіографічна школа вивчення «непманської буржуазії» та «експлуататорських класів» // Сіверянський літопис. – 2010. – №1 (91). – С.86–93.
22. Плодиста-Батрак Л. Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України – 50 років / Л. Плодиста-Батрак // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія історична. – 2002. – Вип.37/2. – С.330–333.

23. Рубльов О. З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958–1959) / О. Рубльов // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, 8. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С.473–499.
24. Смолій В. А. Історія інститутська, історія українська [ювілейні роздуми з академічної проблематики] / В. А. Смолій, О. А. Удод, О. В. Ясь // УДЖ. – 2012. – №1. – С.4–28.
25. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – 526 с.

References

1. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy: Otchet o deiatelnosti Akademyii nauk Ukrainy SSR v 1981 godu. – K.: Naukova dumka, 1982. – 324 s.
2. TsDAHO Ukrainy. – F.1. – Op.23. – Spr.4520. – 88 ark.
3. Tam samo. – Op.71. – Spr.73. – 181 ark.
4. Derzhavnyi arkhiv Ternopils'koi oblasti. – F.21. – Op.3. – Spr.8. – 44 ark.
5. Bulhakova O. Z istorii rozvytku istorychnoi nauky v Ukraini (kinets 1940–kh – 1950–i rr.) / O. Bulhakova // Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – 2009. – Vyp.15 (2). – S.322–331.
6. Vidnianskyi S. V. Stan, problemy ta perspektyvy doslidzen z vesvitnoi istorii v Ukraini / S. V. Vidnianskyi // UIZh. – 2010. – №5. – S.166–179.
7. Holovko V. V. Istoriografii kryzy istorychnoi nauky. Ukrainykyi kontekst / V. V. Holovko. – K., 2003. – 227 s.
8. Dashkevych Ya. Dorohamy ukrainskoi Klio [pro stanovysheche istorychnoi nauky v Ukraini] / Ya. Dashkevych // Ukraina v mynulomu. – Kyiv–Lviv, 1996. – Vyp.8. – S.54–64.
9. Dashkevych Ya. Borotba z Hrushevskym ta yoho shkoloiu u Lvivskomu universyteti za radianskykh chasiv / Mykhailo Hrushevskiy i istorychna nauka. Materialy konferentsii / [za red. Ya. Hrytsaka, Ya. Dashkevycha]. – Lviv: Instytut istorychnykh doslidzen Lvivskoho derzhavnogo universytetu imeni I. Franka, Instytut ukrainskoi arkhoeofrafiia ta dzereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy, Lvivske viddilennia, 1999. – S.88–141.
10. Instytut istorii ta politolohii: 70 rokiv pedohohichnoi, naukovoї i hromadskoi diialnosti / [pid. red. profesora M. Kuhutiaka]. – Ivano-Frankivsk: vydavets Tretiak I. Ya., 2010. – 336 s.
11. Isaievych Ya. Ukrainska istorychna nauka: orhanizatsiina struktura i mizhnarodni kontakty / Ya. Isaievych // Ukrainska istoriografii na zlami XX i XXI stolit: zdobutku i problemu: [Kolektyvna monografii za red. L. Zashkiliaka] / Lviv. nats. un–t im. I. Franka. – Lviv, 2004. – S.7–24.
12. Koval M. V. Polityka proty istorii: istorychna nauka v Druhiy svitovii viini i pershi povoienni roky / M. V. Koval // Ukrainykyi istorychnyi zhurnal. – 2002. – №1. – S.3–26.
13. Kondratenko O. Yu. Dokumentalni arkhivni fondy NAN Ukrainu yak dzerelo vvyvchennia osnovnykh napriamiv naukovykh doslidzen v instytuti istorii AN YRSR (1944–1956) / O. Yu. Kondratenko // Rukopysna ta naukova spadshchyna Ukrainy. – 2007. – Vyp.11. – S.99–109.
14. Kosmyna V. H. Radianska metodolohiia istorii I ofitsiina ideolohiia / V. H. Kosmyna // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – 2004. – Vyp. XVIII. – S.279–285.
15. Kotsur V. P. Istorychni doslidzennia: uperedzeni ta obiektivni otsinky (sotsialni zminy i politychni protsesy v Ukraini 1920–kh – 30–kh rr.: istoriografii) / V. P. Kotsur. – K.: Naukova dumka, 1998. – 506 s.
16. Kuzmenko A. V. Problematyka doslidzen z istorii ukrainy (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) / A. V. Kuzmenko, A. P. Kotsur, V. P. Kotsur. – Kyiv – Pereiaslav–Khmelnitskyi, 2009. – 232 s.
17. Kulchytskyi S. Prohrama rozvytku istorychnykh doslidzen v YRSR / S. Kulchytskyi, O. Liapina // Istoriiia ta istoriografiiia v Yevropi. – 2004. – №3. – S.159–178.
18. Kulchytskyi S. V. Istorychni nauky / S. V. Kulchytskyi // Istoriiia ukrainskoi kultury. U piaty tomakh. Tom 5. Ukrainska kultura XX – pochatku XXI stolit. Kn.3. Kultura ta rozvytok nauky i tekhnolohii v Ukraini / [holovna redkol.: Paton B. Ye., Verves H. D., Kuras I. F., Lytvyn V. M., Tolochko P. P., Danylenko V. M.; red. kolehiia: Zhulynskiy M. H., Bondar M. P., Sulyma M. M., Hrytsenko P. Yu., Dziuba I. M., Kulchytskyi S. V., Novychenko L. M., Onyshchenko O. S., Popovych M. V., Skliarenko V. H., Skrypnik H. A., Fedoruk O. K., Khramov Yu. O., Shevchenko Ye. I.]. – K.: Naukova dumka, 2012. – S.7–23.

19. Luts'kyi O. Instytut suspilnykh nauk AN YRSR u druhiy polovyni 80–kh – na pochatku 90–kh rokiv XX stolittia: poshuky novykh oriientyriv / O. Luts'kyi // Ukraina: kultura spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp.23 / [hol. redkolehii Mykola Lytvyn]. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. – Lviv, 2013. – S.653–671
20. Luts'kyi O. Lvivskyi viddil Instytutu istorii Ukrainy AN YRSR: vid stvorennia do likvidatsii / O. Luts'kyi // Istoriohrafichni doslidzennia v Ukraini: Zb. nauk. pr. – 2012. – Vyp.22. – S.85–114.
21. Olianykh V. Radianska isoriohrafichna shkola vvyvchennia «nepmanskoї burxhuazii» ta «eksploatatorskykh klasiv» // Siverianskyi litopys. – 2010. – №3. – 1 (91). – S.86–93.
22. Plodysta–Batrak L. instytutu krainoznavstva imeni Ivana Krypiakevycha NAN Ukrainy – 50 rokiv / L. Plodysta–Batrak // Visnyk Lvivskoho Universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia istorychna. – 2002. – Vyp.37/2. – S.330–333.
23. Rubliov O. Z lystuvannia Ivana Krypiakevycha z kyivskymy kolehamy (1958–1959) / O. Rubliov // Ukraina: kultura spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zbirnyk naukovykh prats, 8. Ivan Krypiakevych u rodyunii tradytsii, nauksi, suspilstvi / [vidp. red. Ya. Isaievych, uporiad. F. Steblii]. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2001. – S.473–499.
24. Smolii V. A. Istoriiia instytutska, iastoriai ukrainska [yuvileini rozdumy z akademichnii problematyky] / V. A. Smolii, O. A. Udod, O. V. Yas // UIZh. – 2012. – №1. – S.4–28.
25. Yaremchuk V. Mynule Ukrainy v istorychnii nauksi URSR pislialstalskoi doby / V. Yaremchuk. – Ostrho: Vyd–vo Hatsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2009. – 526 s.

Humeniuk T. I., Ph.D. in History, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of «King Danylo Halytskyi University of Law of Ivano-Frankivsk» (Ukraine, Ivano-Frankivsk), gumenjuk–tetjana@rambler.ru

The functioning of historical science in conditions of Soviet Union regime (the western regions of Ukraine)

The research highlights the process introduction of ideological party issues into all branches of historical science, its status in conditions of scientific life ideology, so does the paper focus on social and political conditions of social science associations of Academy of Sciences in the USSR, on humanitarian departments in higher establishments and explain the main points of research into historical sciences.

Keywords: soviet regime, historical science, ideological dictatorship, western regions in the USSR, the Institute of Social Sciences of A.S. in the USSR.

Гуменюк Т. И., кандидат исторических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, Ивано-Франковский университет права им. Короля Данила Галицкого (Украина, Ивано-Франковск), gumenjuk–tetjana@rambler.ru

Функционирование исторической науки в условиях советского режима (западные области УССР)

Проанализирован процесс внедрения идеологических партийных постановлений во все отрасли исторической науки, исследовано положение исторической науки в условиях идеологизации научной жизни, определено общественно-политические условия деятельности ячеек общественных наук Академии наук УССР, гуманитарных кафедр высших учебных заведений в западных областях УССР, критически проанализировано проблематику исследований исторических наук.

Ключевые слова: советский режим, историческая наука, идеологический диктат, западные области УССР, Институт общественных наук АН УССР.

* * *

УДК 636.3:636.083:009

Бей Р. В., кандидат технічних наук, директор, ДНУ «Український науково-дослідний інститут спирту і біотехнології продовольчих продуктів» (Україна, Київ), bey_roman@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ З МЕХАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ У ТВАРИНИЦТВІ УРСР В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60–х – 80–ті роки ХХ ст.

Висвітлено соціально-економічні чинники запровадження комплексної механізації і автоматизації в тваринництві України в другій половині 60–х – 80–ті роки ХХ ст. Показано, що основними факторами, які стримали його переходу на інтенсивний шлях розвитку, було збільшення капіталовкладень, удосконалення економічних методів управління та системи економічних взаємодій між